

ЦІННІСНО-КУЛЬТУРНІ ВИМІРИ ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

УДК 32-029:3:[316.614+316.752

Береза В. О.

ЦІННІСНО-НОРМАТИВНИЙ ВИМІР ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті присвячено увагу проблемі взаємопов'язаності та взаємозалежності політичної соціалізації та політичної культури в умовах трансформаційного суспільства. Зокрема розглянуто політичні цінності та політичні норми як складові політичної культури, завдяки яким людина адаптується до особливостей політичної сфери, виявляє себе суб'єктом політичного життя. Ціннісно-нормативний вимір політичної соціалізації проаналізовано у контексті статусу особистості в умовах трансформаційного суспільства.

Ключові слова: трансформаційне суспільство, політична культура, політична соціалізація, політичні цінності, політичні норми.

Демократичний, стабільний розвиток суспільства, наявність справедливих порядків обумовлені як відповідним інституційним дизайном, так і розумом та волею громадян, їх знаннями та готовністю дотримуватися визначених правил, законів, порядку. Останнє характеризує систему політичної соціалізації і політичну культуру суспільства, які своєю чергою формуються під впливом історичного, соціального, правового, економічного чинників, а також залежать від типу і особливостей політичної системи. За радянських часів рисами політичної культури суспільства були стійкість і стабільність у відтворенні цінностей, ідеалів, традицій, орієнтацій. Це досягалося за умов цілеспрямованої системи політичної соціалізації, яка використовувала засоби тотального контролю за думками і діями населення, спираючись на монополію держави в освітній сфері і залученість до комуністичної партії як єдиної можливості кар'єрного і професійного зростання, цілеспрямовану кадрову політику.

Нині наше суспільство переживає трансформаційні процеси, які характеризуються суперечливими явищами паралельного існування традиційного і модернізованого, кризи і прогресу, підтримки і соціального протесту. Поняття трансформації відображає зміни, суспільні перетворення, певний розвиток. Як категорія позначає суспільний стан, де відбуваються якісні зміни форм соціальних зв'язків, формування відповідних способів розвитку.

Динамічний і часто суперечливий характер процесів трансформаційного суспільства актуалізує проблему пристосування пересічної людини до змінних, нестабільних і кризових умов повсякденного життя — у різних його сферах (політичній, економічній, духовно-культурній, правовій, соціальній). Подібні умови спричиняють нові форми і засоби пристосування (адаптації), серед яких поширеною є соціальна мімікрія: мімікрія-захист, мімікрія-ціледосягнення. Також мінливість і нестабільність формує і відповідну свідомість як основу для нових моделей адаптації. Адаптація відбувається на різних рівнях комунікації та відносин: людина – людина; людина – група; людина – група – суспільство – держава.

Дослідження трансформаційних суспільств, на думку вчених, мають певні складнощі, які варто враховувати при аналізі його аспектів, якими є і питання політичної культури та політичної соціалізації. До них відносять ймовірність прогнозів розвитку суспільно-політичних відносин; ймовірність вектору розвитку демократії, коливання у бік авторитаризму та інші.

Науковий інтерес викликають чинники, критерії та тенденції розвитку політичної культури і політичної соціалізації в трансформаційному суспільстві. Варто підкреслити, що політична культура є не лише одним із індикаторів затвердження демократії у певному

суспільстві, а й вагомим чинником її розвитку. Сучасні умови трансформаційного суспільства формують низку складних соціально-економічних, психологічних, культурних та інших проблем, які ускладнюють адаптацію людини до нового інформаційно-культурного середовища.

Огляд наукових джерел дозволяє серед рис трансформаційного суспільства виокремити певні чинники, які визначають і формують відповідну політико-культурну модель адаптації людини і суспільства до його умов:

- невдоволеність рівнем запровадження демократичних принципів, ігнорування дотримання прав людини (це невдоволення формують як особистісні чинники — незадоволення власною поведінкою, так і зовнішні (суспільні) — об'єктивна неможливість захистити свої права);

- викривлене розуміння свободи як однієї із визначальних демократичних цінностей, розуміння її як можливості недотримуватися норм і правил суспільного життя, що може викликати певне її зміцнення у свідомості людей;

- формування «кризової» свідомості, серед рис якої недовіра, зневіреність, аполітичність, апатичність, дистанціювання від потреб громади, суспільства та небажання брати участь у їх вирішенні; умовами формування такої свідомості є: психологічні проблеми; особливості поведінки; результати професійної діяльності; соціально-економічні проблеми; зміни традиційних соціокультурних форм, інститутів, норм, правил, проблема ідентичності, відчуження;

- байдужість до принципів та цінностей демократії, несформованість потреб і вмінь реалізувати та захищати права і свободи, відсутність подібних традицій чи негативний досвід боротьби за них [1];

- явище фетишизації образів, існування абстрактних авторитетів (політичні лідери, гроші, які для більшості людей стають предметно-матеріальною основою вічного блага), коли предмети та речі стають не інструментом для існування людини, а людина стає інструментом для них; коли вони (предмети, речі) домінують над її волею; певне отождолення людини з річчю, коли людина втрачає віру в сутнісні свої сили, що надають їй існуванню смисл, свободу, основу для самореалізації, творчої праці; знецінення духовних цінностей: людяність, доброта, чесність, милосердя, щирість, повага та гідність людини, мудрість, працьовитість, справедливість;

- культивування користі як головного критерію оцінки усіх суспільних явищ, що певним чином обмежує вагу цінностей, перерахованих вище;

- швидка зміна політичних орієнтацій та уподобань частини політиків, так і серед пересічних громадян; розповсюдження цинічних та популістичних заяв, дій, знецінення таких моральних якостей людини як принциповість, вірність справі, надійність у домовленостях [6; 7; 12].

Досліджуючи взаємообумовленість політичної культури і політичної соціалізації, О. Ващенко справедливо вказує, що «...Зазвичай лише високий рівень політичної культури, що склався протягом століть історико-культурного розвитку та має міцний соціально-аксіологічний фундамент, здатний забезпечити суспільство стабільними та ефективними механізмами політичної соціалізації особистості. Політична культура має фундаментальний, суспільно-формуючий характер. Відповідно, від рівня і характеру політичної культури конкретного суспільства залежать можливості політичної соціалізації особистості в ньому. Водночас, саме в процесі політичної соціалізації особистістю набувається певний ціннісно-смысловий фундамент політично-культурного характеру» [5, с. 518].

Дослідження політичної культури трансформаційного суспільства надає можливість визначити особливості та закономірності процесу політичної соціалізації, характерні риси свідомості та поведінки людей. У цьому контексті І. Білоконь акцентує на тому, що фундаментом суспільної цілісності в умовах трансформації суспільства «постають моральні уявлення, цінності і норми суспільства, відображені, зокрема, в політичній культурі. Культура, як носій соціально-політичних цінностей, проявляється на різних рівнях взаємодії

суб'єкта і соціуму – від взаємодії дитини з батьками до відносин громадянина з державою та людини з нацією, що обумовлює розвиток політичної свідомості особистості» [4, с. 60].

Важливість ціннісної та нормативної основ політичної соціалізації відзначає і Я. Арабчук, акцентуючи на тому, що «стрижнем політичної соціалізації є збагачення особистості політичним досвідом попередніх поколінь, що виражений у політичній культурі, яку розуміємо як сукупність загальноприйнятих ціннісних орієнтацій, переконань і норм політичного життя суспільства. В міру її засвоєння людина усе більше адаптується до існуючої політичної системи, стає здатною активно впливати на неї, тобто усе в більшому ступені робиться суб'єктом політичного життя [2, с. 212].

Поділяємо думку О. Рудакевича щодо окреслення основних чинників, що сприяють формуванню, а також і розвитку демократичної політичної культури, серед яких: демократична основа розвитку суспільних відносин, що уможливають середовище для прояву творчої активності політичної еліти і широких верств населення; актуалізація історичної пам'яті, історичних знань, культури та досвіду власного народу, а також і інших народів; поширення знань про сучасні світові досягнення; сприяння прояву новацій, ініціатив; долучення експертів, науковців до розробки і запровадження суспільно-політичних проєктів; створення умов для прояву та розповсюдження у політичній сфері позитивних тенденцій та інші [14].

Процес політичної соціалізації, як вище було вказано, впливає на формування політичної свідомості особистості, систему цінностей та орієнтацій, установки, норми, сприяє як їх засвоєнню та усвідомленню, а також і наступному відтворенню їх у формах політичної поведінки. Результатами політичної соціалізації є тип політичної свідомості особистості і участь людини в політичному житті, які безпосередньо пов'язані із політичною культурою. Призначення останньої — не лише опанувати сутність політичної сфери, знати закони та правила функціонування її елементів, а й забезпечення власної участі у політичному житті. Погоджуємося із С. Безклетним, що політична культура у кожній людини закладає принципи політичної поведінки, знання та розуміння політичних норм, визначає низку орієнтацій і установок відносно політичної системи, її інститутів, і у головне — формує уявлення про особисту її роль у системі суспільно-владних відносин. «...Відтак маємо говорити про культуру особистої участі в процесі реалізації влади та про реалізацію цінностей політичної культури: від голосування за певного кандидата, передачі йому своїх повноважень в управлінні державою до виконання безпосередніх функцій управління державою» [9, с. 156].

В умовах трансформації соціокультурного середовища, наявності кризових явищ, слабкості механізмів узгодження інтересів різних суспільних груп посилюється явище фрагментованості політичної культури, надмірність якої може загрожувати суспільній цілісності. Справедливою є позиція О. Царенка про те, що стабільність суспільства, узгодженість між його елементами залежить серед іншого, й від політичної культури, системи цінностей, які підтримуються всіма членами суспільства. «...На рівні суспільства цей процес відбувається завдяки внутрішнім механізмам відтворення і трансформації політичної культури, тоді як формування особистісних цінностей та орієнтацій демократичного спрямування є результатом процесу політичної соціалізації. Отже, політична соціалізація постає як сукупність процесів становлення політичної культури, свідомості та поведінки особистості, прояву політичної активності, залучення індивіда до цінностей, знань, рольових зразків, які дозволяють адаптуватися до політичного життя суспільства» [15, с. 463-464].

Досліджуючи процес залучення людини до суспільно-політичного життя, О. Проскуріна акцентує увагу на понятті культурної трансмісії, основною функцією якої вбачає в міжпоколінній, міжгруповій передачі елементів політичної культури. Авторка визначає три шляхи такої трансмісії: підтримання й збереження існуючої політичної культури, що виявляється, як правило, у передачі політичних поглядів, норм, цінностей, орієнтацій тощо від старшого покоління до молодшого, причому старше покоління

контролює дотримання даного процесу; перетворення й переробка як попередньої так і сучасної політичної культури, що зумовлене змінами в економічній, соціальній і політичній сферах суспільства; створення нової політичної культури, що притаманне тим країнам, які здобули можливість вибору самостійного економічного, соціального й політичного шляху розвитку» [13, с. 318-319].

Науковці визнають політичні цінності та норми важливими як для формування політичної культури, так і для адаптації людини в трансформаційному суспільстві. Політичні цінності та норми наповнюють мотиваційну структуру людини пріоритетами, які коректують її політичні орієнтації, детермінують діяльність. Значну роль у досягненні демократичних орієнтирів відіграє затвердження такої цінності як відповідальність. Остання є цінністю та соціальною якістю людини, обумовлюється складністю її духовного світу, де поєднуються раціональність, емоційна сфера і воля. Розум і знання індивіда, його переконання і почуття, соціальний досвід, стійкі звички становлять фундамент відповідальності.

У процесі політичної соціалізації духовно-моральні аспекти особистості відіграють важливу роль. Мораль у політичній сфері проявляється в політичних нормах і цінностях. Система моральних, ціннісних пріоритетів та норм спрямовані на збереження цілісності держави, посилення значення людини, її вагомості для держави. На рівні особистості мораль проявляється як її відповідальність за дотримання політичних норм, правил співжиття тощо. Це відбувається завдяки процесу інтеріоризації, тобто засвоєння та усвідомлення людиною суспільних, політичних та інших норм, зразків, вимог, ідеалів та цінностей. Завдяки такому механізму формуються і розвиваються суспільні форми поведінки. В суспільствах, що переживають трансформаційний період, фіксують дезадаптаційні тенденції, які виникають з наступних причин: низькосхідна соціальна мобільність, втрата престижу професії, зниження рангу; відсутність гарантії реалізації головних прав і свобод людини. У результаті — пошуки нових засобів адаптації (приспосовування до інших цінностей, еміграція тощо). Успішність адаптаційних процесів залежить від близькості ідеології суспільних змін до ціннісних орієнтацій, установок людей.

Отже, як підсумок зазначимо, що в умовах трансформаційного суспільства закладаються основи відповідного типу політичної культури, мислення, форм політичної діяльності. Формуються нові моделі адаптації до політичного життя в умовах такого типу суспільства. Домінуючим напрямом послаблення дезадаптації у взаємодії людини і суспільства є затвердження гуманістичних цінностей, які затверджують пріоритет прав і свобод людини, орієнтують на стабільність, гідні умови життя і професійного зростання, творчої ініціативи, соціального партнерства, самовдосконалення і самореалізації людини. Варто підкреслити і значимість освітньої сфери у процесі політичної соціалізації, стимулюванні громадянської позиції і відповідальності за свій вибір, конструктивної взаємодії між владою та суспільством.

Показником стабілізаційного стану серед інших є ступінь адаптованості людини до суспільних змін, створення відповідної системи політичних відносин, в цілому політичного життя. Науковці переконані, що в трансформаційних умовах традиційний вид адаптації в основі якого — комфортність соціально-політичних норм блокується, адже в суспільстві поширене явище аномії, розгубленості, неспроможності цивілізовано вирішувати проблеми і реалізувати свої права, спостерігається стратегія «втечі» чи закріплення стереотипу «щоб не гірше», що формує упереджене ставлення людини до себе, до інших, до країни.

Розвиток демократичної політичної культури, адаптація людини в умовах політичної трансформації суспільства залежить від процесів, що характеризують подібне суспільство, від типу політичних відносин, які визначають роль і місце людини в політичній системі, від традицій формування політичної культури. Ступінь реального залучення людини до політичного життя, відкритість та доступ до політичної інформації, прозорість дій влади, запровадження і захист демократичних свобод закладають ціннісно-нормативну основу для

формування демократичної політичної культури і відповідно процесу її формування — політичної соціалізації.

Використана література:

1. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии [Електронний ресурс] / Г. Алмонд, С. Верба. □ Режим доступу: http://www.polisportal.ru/files/File/publication/Starie_publicacii_Polisa/A/1992-4-Almond_Verba_Grazhdanskaja_kultura_i_stabilnost_demokratii.pdf
2. Арабчук Я. Роль політичних партій в соціалізації особистості / Я. Арабчук // Гілея (науковий вісник) [зб. наук. праць] / [гол.ред. В. М. Вашкевич]. □ К. : ВІР УАН, 2013. □ Вип. 74. □ С. 209-213.
3. Безклетний С. Формування політичної культури сучасних студентів як завдання практичної політики [Текст] / С. Безклетний // Нова парадигма. Філософія. Політологія. Соціологія: [журнал наук. праць] / голов. ред. В. П. Бех; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Творче об-ня «Нова парадигма». □ Вип. 71. □ К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. □ С. 144-158.
4. Білоконь І. Духовна культура як чинник моральної і громадянської спрямованості [Текст] / І. Білоконь // Соціальна психологія. □ 2008. □ № 6. □ С. 59-66.
5. Ващенко О. Формування політичної культури особистості як мета політичної соціалізації [Текст] / О. Ващенко // Гілея (науковий вісник) [зб. наук. праць] / [гол.ред. В. М. Вашкевич]. □ К. : ВІР УАН, 2013. □ Вип. 65. □ С. 515-522.
6. Дмитренко М. Особливості сучасної української політичної культури: проблеми визначення [Текст] / М. Дмитренко // Політичний менеджмент : наук. журнал / голов. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2005. □ № 5. □ С.134-138.
7. Злобіна О. Особистість сьогодні: адаптація до соціальної нестабільності [Текст] / О. Злобіна, В. Тихонович. – К.: НАН України, Ін-т соціології, 1996. – 100 с.
8. Ісхакова Н. Особливості процесу політичної соціалізації в умовах трансформації політичної системи України / Н. Ісхакова // Нова парадигма. Філософія. Політологія. Соціологія : [журнал наук. праць] / голов. ред. В. П. Бех; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Творче об-ня «Нова парадигма». □ Вип. 53. □ К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2006. □ С. 83-95.
9. Каралаш Н. Соціально-психологічний аспект адаптації в суспільстві перехідного типу [Електронний ресурс] / Н. Каралаш // Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія. □ 2012. □ Вип. 621-622. □ С. 90-95. □ Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchu_fil_2012_621-622_19
10. Колодій А. Політологія [Текст]: [підручник] / А. Колодій. □ К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. □ 664с.
11. Лещенко С. В. Роль ціннісно-нормативної системи у політичній соціалізації суспільства [Текст] / С. В. Лещенко // Нова парадигма. Філософія. Політологія. Соціологія : [журнал наук. праць] / голов. ред. В. П. Бех; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Творче об-ня «Нова парадигма». □ Вип. 72. □ К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. □ С. 89-98.
12. Піхун О. Проблеми формування політичної культури в перехідних суспільствах на прикладі України [Електронний ресурс] / О. Піхун — Режим доступу: <http://naub.ua.edu.ua/2012/pihun-o-problemy-formuvannya-politychnoji-kultury-v-perehidnyh-suspilstvah-na-prykladi-ukrajiny/>
13. Проскуріна О. Політична культура України в умовах глобальної інформатизації: форми політичної соціалізації та їх удосконалення / О. Проскуріна // Гілея (науковий вісник) [зб. наук. праць] / [гол.ред. В. М. Вашкевич]. □ К. : ВІР УАН, 2009. □ Вип. 20. □ С. 317-323.
14. Рудакевич О. Політична культура національних спільнот: теорія та методологія дослідження [Текст] : монографія / О. Рудакевич. □ Тернопіль: ТНЕУ, 2013. □ 352 с.

15. Царенко О. Роль засобів масової комунікації в політичній соціалізації особистості [Текст] / О. Царенко // Гілея (науковий вісник) [зб. наук. праць] / [гол.ред. В. М. Вашкевич]. □ К. : ВІР УАН, 2012. □ Вип. 52. □ С. 463-469.

Берега В. А. *Ценностно-нормативное измерение политической социализации личности в условиях трансформационного общества*

В статье посвящено внимание проблеме взаимосвязанности и взаимозависимости политической социализации и политической культуры в условиях трансформационного общества. В частности рассмотрены политические ценности и политические нормы как составляющие политической культуры, благодаря которым человек адаптируется к особенностям политической сферы, проявляет себя субъектом политической жизни. Ценностно-нормативное измерение политической социализации проанализировано в контексте статуса личности в условиях трансформационного общества.

Ключевые слова: трансформационное общество, политическая культура, политическая социализация, политические ценности, политические нормы.

Bereza V. *Valued-Normative Measuring of Political Socialization of Personality in the Conditions of Transformation Society*

In the article attention the problem of interdependence of political socialization and political culture is devoted in the conditions of transformation society. Political values and political norms as constituents of political culture, due to which a man adapts oneself to the features of political sphere, finds out itself the subject of political life, are in particular considered. Valued-normative measuring of political socialization is analysed in the context of status of personality in the conditions of transformation society.

Keywords: transformation society, political culture, political socialization, political consciousness, political values, political norms.

УДК 94(477.82)

Докаш О. Ю.

ІДЕОЛОГІЧНА АМБІВАЛЕНТНІСТЬ В СТРУКТУРІ МАСОВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ, ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ ТА ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ НАПРИКІНЦІ 30-Х – ПОЧАТКУ 40-Х РОКІВ ХХ СТ. : КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

В статті розглядаються передумови, характерні риси та наслідки утвердження ідеологічних концептів недемократичних політичних режимів на західноукраїнських етнічних землях. Основна увага зосереджена на розкритті природи політичних концепцій правлячих кіл відносно національних меншин напередодні та на початковому етапі Другої світової війни. Автор вказує на негативні наслідки реалізації крайніх націоналістичних політичних стратегій, що були спрямовані на національно-культурну асиміляцію українського населення, для характеру політико-культурної інтеракції в умовах реалізації експансіоністських планів сталінського та гітлерівського тоталітарних режимів.

Ключові слова: Західна Україна, Північна Буковина, Підкарпатська Русь, масова політична свідомість, ідеологія, націоналізм, шовінізм, асиміляція.

Постановка проблеми. Складність пропонованої тематики актуалізується, як у теоретичному, так і в прикладному вимірах, дозволяючи вирішити низку важливих завдань, пов'язаних з етнополітичним розвитком західноукраїнських земель в другій половині 30-х – початку 40-х років в історичній ретроспективі та сучасному контексті формування відносин незалежної України з Польщею, Румунією та Угорщиною.

Аналіз попередніх досліджень. Запропонована проблематика знайшла своє відображення в численних роботах вітчизняних дослідників В. Гулая [5], Р. Офіцинського